

ФУНДАМЕНТАЛЬНА БІБЛІОТЕКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. В. ДОКУЧАЄВА

Фундаментальна бібліотека
Харківського національного аграрного
університету імені В. В. Докучаєва (ФБ
ХНАУ ім. В. В. Докучаєва) – найдавніша
серед книгозбірень аграрних закладів вищої
освіти України, до 2021 р. – головна
бібліотека методичного об'єднання

сільськогосподарських бібліотек м. Харкова та області. У 2021 р. у
результаті реорганізації закладів вищої освіти Харківщини ФБ
ХНАУ ім. В. В. Докучаєва увійшла до складу [Наукової бібліотеки](#)
[Державного біотехнологічного університету](#) (НБ ДБТУ).

Унікальний книжковий фонд ФБ ХНАУ ім. В. В. Докучаєва формувався протягом трьох століть. У рік заснування Інституту землеробського господарства, практичної ветеринарії та школи рукоділля – першого в Російській імперії вищого сільськогосподарського навчального закладу (1816) – фонд книгозбірні становив 250 примірників видань німецькою, французькою і польською мовами.

У ті роки інститут знаходився у мальовничому передмісті Варшави – Маримонті (Польща). У листопаді 1830 р. під час польського національно-визвольного повстання будівля інституту та бібліотеки зазнали значних руйнувань, частину майна було знищено. Лише 1835 року їх діяльність було відновлено.

У 1840 р. після приєднання до навчального закладу Варшавської лісової школи його було реорганізовано в Маримонтський інститут сільськогосподарства та лісівництва. Поповненням бібліотечного фонду закладу займалися професори П. Качинський, М. Хелминський та ад'юнкт Вайзбун. На придбання нових видань було виділено майже 500 злотих

(75 руб.), а на реставрування старих – 115 злотих (17 руб.). 1843 року розпочато інвентаризацію фонду та створення каталогів бібліотеки.

У 1862 р. інститут переводять до Нової Олександрії (нині м. Пулави, Польща). Бібліотека розмістилася на другому поверсі колишнього палацу князів Чарторийських. Її фонд склали книги бібліотек Маримонтського інституту та Варшавської реальної гімназії.

Події Січневого польського повстання 1863 р. призвели до закриття Новоолександрійського інституту. Не працювала й бібліотека, роботу якої було відновлено лише 1869 р. Завдяки дарункам активно поповнювався її фонд, у середині 1870-х рр. він уже налічував 7056 примірників.

У 1876 р. завідування бібліотекою доручено доценту Ф. Цихоцькому. Було створено комісії з облаштування основної бібліотеки, відбору книг для студентської книгозбірні та придбання книг, затверджено Правила для облаштування і приведення до ладу основної бібліотеки, відкрито професорську та студентську бібліотеки з читальнями.

Функціонування бібліотечного фонду та читальних залів навчального закладу здійснювалося з урахуванням специфіки та потреб різних категорій користувачів. Професорська читальня функціонувала як спеціалізований підрозділ, призначений для розміщення періодичних видань, зокрема фахових журналів та газет. Їх передплата здійснювалася за рахунок приватних внесків професорсько-викладацького складу. Управління читальнею по чергово здійснювали викладачі інституту.

Студентська бібліотека з читальнею була організована за рахунок студентських внесків. Безпосереднє завідування покладалося на двох студентів, яким у вигляді компенсації надавалося право проживання при бібліотеці. Загальний нагляд за роботою студентської бібліотеки здійснював викладач, відповідальний за основну книгозбірню.

Рада вищого навчального закладу виділяла кошти на розвиток студентської книгозбірні, яка розміщувалася у великій залі інституту. Її

початковий фонд склали 247 дублетних видань переважно навчальної літератури, а також деякі періодичні видання, отримані з професорської читальні.

Основна бібліотека надавала доступ до своїх фондів не лише викладачам та студентам інституту, а й стороннім читачам, які могли користуватися її послугами за умови поручительства авторитетної особи з числа працюючих в інституті, або після внесення грошової застави, еквівалентної вартості отриманих видань. Усі читачі були зобов'язані негайно повертати видання до бібліотеки на час проведення переобліку. Викладачам дозволялося отримувати будь-яку кількість книжок на строк до двох місяців, тоді як студенти мали право отримувати 3–6 примірників видань терміном до місяця.

Питання комплектування фонду бібліотеки неодноразово виносилося на розгляд засідань Ради інституту. Зважаючи на віддалене розташування закладу від великих міст, що обмежувало доступ викладачів до фондів інших наукових бібліотек, Рада ухвалила рішення про збільшення видатків на придбання необхідної літератури шляхом скорочення коштів, що виділялися на організацію екскурсій, відряджень та практичних занять студентів. З 1879 р. для покращення якості фонду книгозбірні кожній кафедрі виділялося 80 рублів на придбання профільної літератури.

Велику роль у розвитку Новоолександрійського інституту відіграв професор мінералогії і кристалографії, відомий учений-природознавець В. В. Докучаєв (1846–1903), який протягом 1892–1895 рр. тимчасово виконував обов'язки керівника вишу. Особливу увагу він приділяв бібліотеці, зокрема навіть частину своєї службової квартири передав для облаштування студентської читальні. За часів його керівництва було закладено основи книгообміну як важливого джерела поповнення бібліотечного фонду. В обмін на «Записки» інституту та інші наукові праці закладу бібліотека почала отримувати численні видання від земств різних губерній Російської імперії, а

також періодичні видання аграрної тематики від казенних установ та наукових товариств.

У 1893 р. на посаду бібліотекаря запрошено професора М. Криштафовича, який започаткував галузеву бібліографію з геології та мінералогії. З його приходом розпочалося упорядкування фондів і каталогів бібліотеки, покращилося обслуговування читачів. З 1896 р. у зв'язку зі збільшенням обсягів роботи до штату бібліотеки ввели додаткову посаду помічника бібліотекаря. М. Криштафович керував книгозбірнею понад 20 років, був учасником Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи у Санкт-Петербурзі (1911 р.).

Протягом 1900–1912 рр. книжковий фонд зріс з 47 до 79 тис. примірників. У 1910 р. студентську бібліотеку перейменовано на навчально-допоміжну, затверджено її статут, окрему печатку, обрано правління. Книгозбірня Новоолександрійського інституту мала цінне зібрання літератури з природничих наук та сільського господарства.

З початком Першої світової війни навчальний заклад було тимчасово евакуйовано до Харкова. У зв'язку з цим значних змін зазнав книжковий фонд бібліотеки. Рада інституту ухвалила рішення про розподіл фонду на дві частини: усі видання польською мовою та іншомовні, придбані до 1873 р., залишено в Польщі, а російськомовні та іншомовні видання, придбані після 1873 р., перевезено до Харкова. Фонд бібліотеки поповнили наукові праці колишніх і тогочасних провідних викладачів інституту: В. Докучаєва, К. Глінки, М. Сибірцева та ін.

У 1915 р., після переходу М. Криштафовича на викладацьку роботу в Харківський університет, у бібліотеці працювали три бібліотекарі: завідувач К. Дубняк, його помічник В. Малахаєв та каталогізатор В. Карпова.

Попри те, що у 1917–1920 рр. бібліотека зазнала труднощів, завдяки студентській ініціативі та дарункам харків'ян її фонди значно виросли.

У 1921 р. виш перейменовано на Харківський інститут сільського господарства і лісівництва (ХСГІ), до якого було передано кафедру агрономії з Харківського університету. Завдяки цьому книгозбірня отримала зібрання книг агрономічного кабінету імператорського Харківського університету, у складі якого й особову бібліотеку професора А. Є. Зайкевича.

Бібліотека поділялася на основну та студентську з соціально-політичним відділом. 1924 р. розпочато створення систематичного каталогу за Міжнародною десятковою системою класифікації, приділялася увага комплектуванню новою навчальною літературою.

У 1930-ті рр. бібліотека набула статусу фундаментальної. У першій половині 1941 р. її фонд становив майже 300 тис. примірників.

У роки Другої світової війни бібліотека, як й інститут, продовжила свою діяльність в евакуації. Основну частину фонду було законсервовано, а необхідну для навчального процесу літературу перевезено до м. Каттакурган (Узбекистан). У воєнні роки колектив бібліотеки під керівництвом А. Коваленко витримав важкі випробування і зберіг основну цінність книгозбірні – фонди.

У жовтні 1944 р. інститут та його бібліотека відновили діяльність у Харкові, працюючи у надзвичайно складних умовах. З трьох навчальних корпусів для повноцінного освітнього процесу був придатний лише головний – на вулиці Артема, 44 (нині – вул. Алчевських; згодом це був один із корпусів Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка (ХНТУСГ), а з 2021 р. – ДБТУ). Книжковий фонд перебував у хаотичному стані й був практично недоступним для використання. Його упорядкування вимагало значних зусиль та тривалого часу.

У 1946 р. з нагоди 100-річчя від дня народження В. В. Докучаєва ХСГІ було присвоєно його ім'я. Інститут швидко став одним із провідних навчальних закладів аграрного профілю в країні. Бібліотеці було надано

кредит для поповнення фонду. На ці кошти в букіністичних магазинах придбано рідкісні видання сільськогосподарської тематики та художню літературу. Наприкінці 1940-х рр. запроваджено облік у нових інвентарних книгах та розпочато інвентаризацію фонду.

Протягом 1948–1960 рр. бібліотекою керував І. Дубровний, а у 1960–1962 рр. – П. Кожухар. У перші повоєнні роки фонд бібліотеки збільшився до 380 тис. примірників.

Наприкінці 1960-х рр. читальну залу було відкрито при одному з гуртожитків навчально-дослідного господарства інституту. Основна читальна зала розташовувалась у приміщенні навчального корпусу на вул. Артема (нині – Алчевських, 44).

У 1963–1977 рр. бібліотеку очолював М. Михайленко. Було створено відділ іноземної літератури, штат збільшився до 18 працівників з вищою освітою.

У 1977–1998 рр. директоркою була Л. Полях. Бібліотека отримала II категорію з оплати праці співробітників, статус головної бібліотеки методичного об'єднання сільськогосподарських бібліотек Харківського регіону. Створено нові структурні підрозділи: відділи комплектування, наукової обробки літератури, книгозберігання з сектором обліку, довідково-бібліографічний з сектором іноземної літератури, обслуговування, ідейно-виховної роботи. У 1985 р. послугами бібліотеки користувалися 13 845 читачів, а фонд налічував 571 466 примірників. У ці роки відбулося перебазування інституту до нового навчального містечка в передмісті Харкова, будівництво нового корпусу бібліотеки. Відкрито читальну залу та абонемент художньої літератури у новому головному корпусі (1977), організовано тимчасовий абонемент навчальної літератури (1984), перевезено основний фонд до нової будівлі бібліотеки (1989).

Урочисте відкриття нової бібліотеки відбулося 7 грудня 1989 р. Запрацювали три читальні зали: суспільно-політичної літератури,

періодичних видань та агрономічних знань. Створено новий структурний підрозділ – науково-методичний відділ. Наступного року було організовано четверту читальну залу, у якій розмістили рідкісні та цінні видання.

У 1987 р. бібліотеку нагороджено Почесною грамотою як переможця республіканського огляду-конкурсу Держагропрому УРСР за високі успіхи в культурно-освітньому та інформаційному обслуговуванні працівників АПК, а 1990 р. її колектив визнано «Кращим трудовим колективом».

У 1991–2002 рр. інститут працював як Харківський державний аграрний університет (ХДАУ), що згодом отримав статус національного (ХНАУ ім. В. В. Докучаєва). Відповідно змінювалася й назва бібліотеки.

У 1999–2010 рр. директоркою була Ольга Іванча. Фонд зріс до 600 тис. примірників. Відкрито інтернет-зал, розпочато створення вебсторінки бібліотеки.

У 2010–2021 рр. бібліотекою керувала Світлана Довгалюк. Фундаментальна бібліотека стала інформаційно-культурним центром ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Фонд становив понад 600 тис. примірників різногалузевих видань 11 мовами світу. Загальна площа бібліотеки – 3170 м², читальні зали містили 368 посадкових місць. Користувачів обслуговували три абонементи, чотири читальні зали, дві кафедральні зали, зала інформаційних технологій. Перлиною фонду стала колекція рідкісних і цінних видань (16 315 прим.). Бібліотеку обладнано комп'ютерами, встановлено IC CDS/ISIS. Функціонувало шість власних баз даних. З 2015 р. проводилася робота з організації інституційного репозитарію eKhNAUIR. У 2018 р. створені вебсайт бібліотеки, вебпредставництво в соціальній мережі «Фейсбук». Бібліотека долучилася до проєкту eScriptorium ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Активізувалася робота зі створення бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, видавався календар пам'ятних дат. Активно провадилася культурно-просвітницька діяльність. Як головна бібліотека методичного об'єднання сільськогосподарських бібліотек Харківського

регіону, ФБ ХНАУ ім. В. В. Докучаєва приділяла значну увагу інформаційному супроводу аграрної науки та освіти, підготовці науково-методичних заходів. У 2016 р. бібліотека відзначила 200-річний ювілей. На 01.09.2020 р. в її штаті працювало 20 співробітників.

У 2021 р. бібліотека увійшла до складу НБ ДБТУ, створеної шляхом об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек чотирьох закладів вищої освіти: НБ ХНТУСГ ім. Петра Василенка, ФБ ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, [Інформаційно-бібліотечного центру Харківської державної зооветеринарної академії](#) та [НБ Харківського державного університету харчування та торгівлі](#) відповідно до розпорядження КМУ №431-р від 12.05.2021 р. та наказу МОН України №689 від 18.06.2021 р. «Про утворення Державного біотехнологічного університету».

З 2021 р. очолює НБ ДБТУ Наталія Ніколаєнко, кандидат наук із соціальних комунікацій.

Джерела

1. Жидких І. П. Фундаментальна бібліотека Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва // Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://surl.li/wotmvx>
2. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва / Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2011. С. 471–474. URL : <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/64019>.
3. Кандаурова О. Д., Жидких І. П. «Мають свою долю книгозбірні»: з історії формування книжкового фонду Фундаментальної бібліотеки ХНАУ ім. В. В. Докучаєва // Бібліотечно-інформаційне середовище як драйвер змін та інновацій в освіті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/15792>.

4. Кандаурова О. Д., Жидких І. П. Реконструювання особистих бібліотек у книжковому фонді книгозбірні ХНАУ ім. В. В. Докучаєва // Сучасна бібліотека: проблеми, досвід та вектори розвитку : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 28–29 трав. 2019 р.). Харків : НФаУ, 2019. С. 36–42. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/60643>.

5. Про утворення Державного біотехнологічного університету : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 №431-р // Верховна Рада України : офіц. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431-2021-%D1%80#Text>, вільний (дата звернення: 09.09.2025). Назва з екрана.

6. Про утворення Державного біотехнологічного університету : Наказ М-ва освіти і науки України від 18.06.2021 №689 // Міністерство освіти і науки України. 1 файл PDF. URL: <https://biotechuniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/Nakaz-689.pdf>, вільний (дата звернення: 09.09.2025). Назва з екрана.

**Кандаурова Олена Дмитрівна,
Рибальченко Олена Миколаївна**

Статтю створено 04.08.2025